

gename persoonlijke contacten met Brabanders en Vlamingen waarover ook wordt bericht. Tegelijk leidde dit collectief identiteitsgevoel niet altijd tot solidariteit. Het onderlinge wantrouwen en de conflicten die in de emigrantenliteratuur worden geschetst, tonen aan dat vluchtelingen niet noodzakelijk een homogene groep vormen – iets wat we in onze eigen tijd maar al te vaak ‘vergeten’.

Het blijft onduidelijk hoe de geciteerde bronnen geselecteerd werden en of zij inderdaad zo representatief zijn als Baartmans suggereert. Mijn twijfels hebben vooral betrekking op het zogenaamde ‘boeiend, veelzijdig en duidelijk beeld’ dat deze bronnen zouden bieden van de Brabantse Revolutie. Zoals Baartmans zelf stelt, gaan de Noord-Nederlandse schrijvers amper in op de achtergrond van die Revolutie, waarvoor ze overigens weinig sympathie hebben. Dat de voorgeschiedenis en de ideeën van de Brabantse Revolutionaire partijen uiterst summier (en nogal onnauwkeurig) worden weergegeven, illustreert opnieuw de mate waarin Baartmans dicht bij zijn bronnen is gebleven. Ik vrees dat de lezer vooral een stereotiep (met name, niet erg interessant) beeld van de Brabantse Revolutie krijgt.

In conclusie, dit is een boeiende studie voor iedereen die geïnteresseerd is in achttiende-eeuwse letterkunde en/of algemeen maatschappelijke problemen rond emigratie en identiteitsbesef. Diegenen die hun kennis over de Revoluties en over de staats- en natievormings-processen – Noord en Zuid – willen uitbreiden, blijven wat meer op hun honger zitten.

Geert Van den Bossche

(Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek - Vlaanderen & Universiteit Gent)

Lust en leering : geschiedenis van het Nederlandse kinderboek in de negentiende eeuw / door P.J. Buijnsters en L. Buijnsters-Smets. - Zwolle : Waanders, cop. 2001. - 504 p. : ill. ; 26 cm.

ISBN 90-400-9529-9 geb Prijs: € 56,89

Tot voor kort was de geschiedenis van het Nederlandse kinderboek een vrijwel onontgonnen terrein. Tot 1989 moesten we ons behelpen met het beknopte ‘historisch-critisch overzicht’ van D.L. Daalder, *Worm-cruyt met suycker* (1950) en de proefschriften van H. Pomes, *Over Van Alphen's kindergedichtjes* (1908), en van L.J.Th. Wirth, *Een eeuw kinderpoëzie, 1778-1878* (1925). Maar de laatste jaren beginnen we de achterstand in te halen. Behalve detailstudies, voor het merendeel dissertaties, zijn er overzichten en bibliografieën verschenen waarin ‘de Biblebontse berg’ in kaart wordt gebracht. Van de laatste hebben we meer dan de helft te danken aan het echtpaar Buijnsters, dat in de sporen treedt van Peter en Iona Opie, de belangrijkste Engelse pioniers op dit gebied.¹ Net als de Opies hebben zij tientallen jaren kinderboeken verzameld, ‘omdat dit de enige basis vormt voor een betrouwbare studie’.² Maar terwijl de eersten zich fulltime kon wijden aan de bestudering van hun collectie, moesten onze pioniers – zoals de meeste onderzoekers – werken voor hun brood. Zij hebben dus nog wat in te halen.

Het eerste resultaat van hun werk verscheen in 1989, in *De hele Biblebontse berg*. Dat was bij lange na niet ‘de geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden’ die in de ondertitel werd beloofd, maar het bevatte een voortreffelijk hoofdstuk over de achttiende eeuw van P.J. Buijnsters. Na diens aftreden als hoogleraar in de Nederlandse Letterkunde van de achttiende eeuw begon het pas goed. In zijn afscheidsrede, *Bibliofilie in de kinderkamer*, werd het volgende werk al aangekondigd, een bibliografie van Nederlandse school- en kinderboeken in de achttiende eeuw. Die verscheen in 1997, als eerste gezamenlijke publicatie. Het is een voorbeeldig boek: behalve bibliografische beschrijvingen geven de auteurs allerlei bijzonderheden over de boeken, auteurs en illustratoren. En nauwelijks vier jaar later komen zij nu met *Lust en leering; geschiedenis van het Nederlandse kinderboek in de negentiende eeuw*.

Eén blik in de inhoudsopgave is genoeg om te zien dat een geschiedenis van het kinderboek méér is dan een geschiedenis van de kinderliteratuur. Er wordt niet alleen aandacht besteed aan literaire genres: zo zijn er hoofdstukken over ‘Leerzame luxe’ (educatief-encyclopedische kinderboeken), ‘Buitenschools lees- en kijkplezier’ (beeld-ABC’s en telboekjes) en ‘Beweegbare

boeken en andere bijzondere boekvormen'. Zoals deze voorbeelden al aangeven, is het boek ingedeeld naar genres. Slechts twee hoofdstukken zijn gewijd aan een auteur: hoofdstuk 11 gaat over Jan Goeveur, 'van beroep: kindervriend'; hoofdstuk 15 over Jan Schenkman, die de teksten leverde voor talloze prentenboeken, 'vermaak zonder nut'. In het voorwoord constateren de auteurs – verder aan te duiden als BBS – 'dat de geschiedenis van het kinderboek in deze periode voor een belangrijk deel samenvalt met de geschiedenis van het prentenboek'. Meer dan de helft van de 23 hoofdstukken is gewijd aan prentenboeken van allerlei soort. Wat dat betreft, is het een gelukkige omstandigheid dat BBS als letterkundig-kunsthistorisch kop-pel alle benodigde kennis in huis hebben. En uiteraard is *Lust en leering* zeer royaal geillus-treerd: een plaatje zegt vaak meer dan duizend woorden.

Als mij gevraagd zou worden het boek in enkele woorden te typeren, zou ik zeggen: een groot respect voor en een fabelachtige kennis van het materiaal (twee kenmerken van de ware verzamelaar). Dit betekent niet dat BBS kritiekloos zijn. In hoofdstuk 2, 'De leerschool van de deugd', over moralistische vertellingen, introduceren zij het genre als 'flauwe kost [...] over-goten met een sentimenteel sausje uit de provisiekamers van de gevoelige Verlichting en de Biedermeiertijd', wat leidt tot de vraag: 'Welk kind las zo iets ooit zonder dwang?' Maar zij dis-tanciëren zich van het oordeel van Percy Muir, die het in zijn geschiedenis van het Engelse kinderboek heeft over 'een "Monstrous Regiment", ter aanduiding van deze vrome schrijf-sters, die om de kinderziel maar te redden alle oude puriteinse schrikbeelden van hel en ver-doemenis maar uit de kast halen'. BBS sluiten zich aan bij Peter Watson, die opmerkt dat dit genre laat zien 'how eager the Victorians were, not simply to entertain their children, but to improve, instruct and educate them, to inculcate a high moral tone. Here is childhood as we would perhaps wish it to be – full of merriment and learning.' Kortom, deze boekjes zijn het product van een 'liefelijk engagement'. Dat blijkt ook uit de fraaie, handgekleurde illustraties, waardoor de boekjes voor de liefhebber (toch) nog altijd aantrekkelijk zijn.

In de gedetailleerde informatie over boeken, auteurs, illustratoren tonen BBS een grote eru-ditie. Ook aan uitgevers wordt veel aandacht besteed: opnieuw een verschil met een traditio-nele geschiedenis van de jeugdliteratuur. In sommige hoofdstukken vinden we afzonderlijke paragrafen over uitgevers die zich op het besproken genre toelagden (het fonds van Maaskamp, het fonds van Trap, enzovoort). Doordat de beschrijvingen zeer uitvoerig zijn, krijgt het boek op sommige plaatsen het karakter van een 'bibliografie in verhaalvorm'; geen geschiedenis om achter elkaar te lezen, maar een waardevol naslagwerk.

Volledig is het overigens niet. Bij sommige genres ontbreken auteurs die ik zeker had ver-wacht. Bij de historische roman wordt ruime aandacht besteed aan P.J. Andriessen en P. Louwerse, Eduard Gerdes en H.J. van Lummel – de laatste twee in het hoofdstuk over de pro- testants-christelijke en katholieke jeugdlektuur – maar C.Joh. Kieviet ontbreekt. Die schreef weliswaar het grootste deel van zijn werk in de twintigste eeuw, maar in de negentiende eeuw publiceerde hij toch al drie historische romans, waaronder *Fulco de minstreel* (1893) en *Het slot op de boef* (1897). Zij vormen een belangrijke schakel in de ontwikkeling van dit genre, bij Andriessen begonnen als 'gedramatiseerde geschiedenisles', door Louwerse voorzien van het stempel der Oranjegezinde vaderlandsliefde en door Gerdes en Van Lummel van een refor-matorisch accent. Dat zijn allemaal kleine verschuivingen vergeleken met de bijdrage van Kieviet, die als eerste historische avonturenromans schreef.

Wat de kinderopzie betreft, vinden we behalve J.J.A. Goeveur, die zoals gezegd een eigen hoofdstuk krijgt, alleen Jan Pieter Heije bij 'Het vaderlands gevoel' (hoofdstuk 7) en C. Honigh bij 'Engelse invloeden' (hoofdstuk 20). Dat is wel erg weinig voor een genre dat de hele negentiende eeuw beoefend is. Er had op z'n minst ook aandacht besteed mogen worden aan Katharina Wilhelmina Bilderdijk, C.P.E. Robidé van der Aa, N.A. van Charante, Ant.L. de Rop, P. Louwerse (die alleen als prozaschrijver wordt vermeld) en G.W. Lovendaal.

Aan kinderrijmen uit de orale traditie is wel een apart hoofdstuk gewijd, maar dat heeft niet het niveau van de rest van het boek. Dat de eerste en tweede druk van Van Vlotens *Nederlandsche baker- en kinderrijmen* uit 1872 zouden dateren, is tot daar aan toe. Alhoewel, bij dit boek is de drukgeschiedenis niet onbelangrijk, omdat die veel zegt over de geweldige opgang van het boek én over de totstandkoming van de uiteindelijke verzameling. Daarom is het jammer dat BBS zich vooral op de postume vierde druk, uit 1894, baseren. De eerste druk

bestond uit twee deeltjes: deel 1 verscheen medio 1871. In de inleiding, gedateerd 'Kleveroord, onder Bloemendaal, 8 Juni 71', verklaart Van Vloten: 'Reeds sedert een twintig jaar werd het hier thans meegedeelde uit verschillende oorden van het land bijeengebracht'. H.C. Rogge vermeldt in zijn voorrede bij de vierde druk (1894), dat de oplage van 3.000 exemplaren 'in weinige weken' uitverkocht was. In januari 1872 ging de tweede druk ter perse. Met het materiaal toegezonden door negentien met name genoemde personen, 'een ongenoemde dienstmeid te Leiden' en een aantal HBS-leerlingen uit Groningen, kon die uitgebreid worden van 48 tot 64 pagina's. In juli 1872 volgde deel 2, 65 pagina's, waarin opnieuw materiaal van correspondenten is verwerkt (er worden tien nieuwe namen genoemd). Als we ervan uitgaan dat oorspronkelijk twee deeltjes van dezelfde omvang waren voorzien, is Van Vlotens verzameling dus binnen een jaar met één-derde toegenomen (en het aantal rijmen van een kleine 300 tot ca. 425). In 1874 verscheen de derde druk, die opnieuw sterk was uitgebreid: hij bevat 570 rijmen, een aantal melodieën, bijeengebracht door M.A. Brandts Buys, en 'vergelijkende aantekeningen'. De postume vierde druk, waarvan tussen 1969 en 1980 vijf reprints verschenen, bevat ca. 650 rijmen. Van een echte uitbreiding is nauwelijks sprake: Rogge voegde vooral varianten toe. Van Vlotens aantekeningen liet hij weg, omdat 'die voor onze huismoeders geen waarde hebben'. (Hoewel de lezer daar illustraties voor terugkreeg, had men voor de reprints beter de derde druk kunnen gebruiken.)

Volgens BBS gaf Van Vloten in 1876 nog een aanvulling in *Een handvol bakerrijmpjes*. In werkelijkheid gaat het om een nieuwe oplage van de derde druk, in zeven deeltjes (doorlopend gepagineerd): *Bakerrijmpjes* (pagina 1-16), *Nog wat bakerrijmpjes* (17-32), *Een handvol bakerrijmpjes* (33-64), *Feest-, spring- en dansrijmen* (65-94), *Speelrijmpjes* (97-130), *Nog wat speelrijmpjes* (131-142) en *Aftelrijmpjes en dergelijken* (143-166). Waarschijnlijk was het debiet van de derde druk wat tegengevallen omdat die te omvangrijk was 'voor onze huismoeders' – zeker nadat Van Vlotens uitgever Sijthoff in 1875 zes aardige prentenboekjes *Kinderdeuntjes en wieghedjes* op de markt had gebracht, samengesteld door J.J.A. Goeverneur.

'Het grote manco' van Van Vloten is volgens BBS dat het 'steeds om losse teksten gaat, niet om kinderboeken. Men hoort zelden óf, en zo ja, wáár die versjes eerder in druk verschenen zijn. Datzelfde bezwaar is door Percy Muir naar voren gebracht tegen het werk van de Opie's' (p. 170). Een curieus verwijt. Dit gaat wel op voor enkele voorgangers van de Opie's, die deden alsof ze zich baseerden op mondelinge bronnen, terwijl ze de meeste rijmen aan boeken ontleenden; maar de Opie's vermelden – althans in hun *Oxford Dictionary of Nursery Rhymes* – alle boeken waarin de aangehaalde rijmen voorkomen. Zij konden dat doen omdat in Engeland al sinds 1744 kinderboekjes met nursery rhymes verschenen; in Nederland gebeurde dat pas sinds 1868. Zoals BBS zelf op p. 169 vermelden, kón Van Vloten 'de precieze herkomst van zijn baker- en kinderrijmen' moeilijk aangeven 'omdat het materiaal grotendeels door mondelinge overlevering tot ons is gekomen'. Beter gezegd: Van Vloten baseerde zich vrijwel geheel op mondelinge overlevering en inlichtingen van correspondenten, slechts sporadisch op boeken en tijdschriften – *De Navorscher* – en zelden of nooit op kinderboeken.

Dat BBS alleen geïnteresseerd zijn in kinderboeken en niet in losse rijmen, heeft soms rare consequenties. Hier is een geschiedenis van het kinderboek duidelijk minder dan een geschiedenis van de kinderliteratuur. Zij besteden veel aandacht aan de Nederlandse vertalingen van *The Comic Adventures of Old Mother Hubbard and her Dog*, een prentenboek gebaseerd op een nursery rhyme. In één daarvan komen de volgende regels voor: 'Ach! Pierlala ligt in de kist met beï zijn billen bloot, / En Grootje Goedsloof treurt en klaagt, want Admiraal is dood!' Volgens hen wijst dat op een 'plat-volks' karakter. Zij merken niet op dat de vertaler gebruik maakt van een toepasselijk Nederlands rijm (bij Van Vloten opgenomen sinds de derde druk):

Pierlala lê in de kist, al met zijn billetjes bloot;
en niemand, die het beter wist, of Pierlala was dood.
Hij schopte 't deksel van de kist; en sprong er uit, dat niemand wist;
Ha! ha! zeï Pierlala; ha! ha! zeï Pierlala.

Aan het eind van het hoofdstuk over kinderrijmen suggereren BBS dat die uit de tijd zijn: 'Alleen als kijkvenster op een negentiende-eeuwse, toen al geïdealiseerde kinderwereld ver-

dienen die oude kinderversjes nog onze volle aandacht.' Gezien de populariteit van S. Abramsz' *Rijmpjes en versjes uit de oude doos* (1911) waag ik dat te betwijfelen.³ In 1971 verscheen hiervan de twintigste druk als 'Boek van de maand' met nieuwe illustraties van Bert Bouman; sindsdien is het nog meer dan tien keer herdrukt. Kinderen groeien nog altijd op met de oude rijmpjes (en kunnen ze ook nog reproduceren); dat die soms een wereld oproepen die niet meer bestaat, schijnt ze niet te deren.

Ondanks deze tekortkomingen is *Lust en leering* een waardevol boek, een nieuwe standaard waarmee Daalder mijlenver gepaseerd is. Het is een klein wonder dat BBS het als het ware 'uit het niets' hebben kunnen maken, zonder voorstudies waarop ze zich konden baseren.

Anne de Vries

NOTEN

¹ Daarnaast zijn twee bibliografieën te noemen: Marjoke Rietveld van Wingerden: *Jeugdtijdschriften in Nederland en Vlaanderen, 1757-1942*. Leiden: Primavera Pers, 1995. En: Frits Huiskamp: *Naar de vatbaarheid der jeugd; Nederlandstalige kinder- en jeugdboeken 1800-1840*. Leiden: Primavera Pers, 2000.

² P.J. Buijnsters: *Bibliofilie in de kinderkamer*. Nijmegen: Katholieke Universiteit, 1995, p. 9.

³ BBS geven als titel van Abramsz' boekje *Onze kinderversjes van vroeger en nu*. Dat is echter een bloemlezing die vooral 'kunst'-kinderlyriek bevat.

Zulk vertalen is een werk van liefde : bemiddelaars van Nederlandstalige literatuur in Duitsland 1890-1914 / Jaap Grave. - Nijmegen : Vantilt, cop. 2001. - 360 p., [8] p. pl. : ill. ; 25 cm
ISBN 90-75697-45-7 Prijs: € 22,64

Sinds Nederland en Vlaanderen in 1993 'Schwerpunkt' op de boekenbeurs in Frankfurt waren, verheugt de Nederlandstalige literatuur zich in een grote populariteit in Duitsland. Werken van Mulisch, Nootboom en 't Hart zijn er bestsellers en vele andere schrijvers volgen in hun kielzog. Dit succes is vooral te danken aan de inzet van enthousiaste bemiddelaars: Duitse neerlandici, critici als Reich-Ranicki, het Vertalingenfonds en natuurlijk de vertalers.

Toch is dit niet de eerste keer dat de Nederlandse literatuur in Duitsland de aandacht trekt. In de periode 1890-1914 verscheen er veel Nederlands werk van onder anderen Multatuli, Couperus, Heijermans en Van Eeden. Destijds waren er echter geen boekenbeurzen of Duitse neerlandici. De bemiddeling was vooral het werk van vertalers, die een veel belangrijker positie hadden dan de vertalers van tegenwoordig: zij zochten naar te vertalen boeken, hadden contact met auteurs, kochten vaak de rechten en waren daardoor financieel nauw betrokken bij het slagen of mislukken van een uitgave. Hun activiteiten worden belicht in de dissertatie *Zulk vertalen is een werk van liefde* van Jaap Grave, docent Nederlands aan de universiteit van Regensburg.

Als 'bemiddelaars' beschouwt Grave personen die achtergrondartikelen en voor- of nawoorden schreven, meerdere auteurs uit het Nederlands vertaalden, Duitstalig waren en in het Duitse taalgebied woonden. Aldus heeft hij vier representatieve bemiddelaars geselecteerd. Hun activiteiten onderzoekt hij vanuit imagologisch oogpunt: hij gaat na welk beeld zij hadden van de Nederlandse cultuur en welke belangstelling zij koesterden voor de verschillen tussen de Duitse en de Nederlandse cultuur. Als de bemiddelaar de eigenheid van de andere cultuur erkent, spreekt Grave van 'aufklärerische' beeldvorming; in het tegenovergestelde geval van 'gegenaufklärerische' beeldvorming. De visie van de bemiddelaars was vaak ideologisch-politiek gekleurd. Het Duitstalige gebied werd in de onderzochte periode gekenmerkt door een sterk groeiend antidemocratisch nationalisme en het uiteenvallen van het liberale 'Bildungsbürgertum' met zijn ideaal van een niet aan staatsgrenzen gebonden 'Kulturation'.

De eerste bemiddelaar, de journalist Paul Raché (1869-1939), behoorde tot de liberale groep. Hij publiceerde achtergrondartikelen en recensies over Nederlandse literatuur en vertaalde werk van o.a. Couperus, Heijermans en Multatuli, vanuit de verwachting dat de Nederlandse letterkunde net zo'n succes op de Duitse markt zou boeken als de Scandinavische. Uit zijn recensies blijkt een mengsel van esthetische en nationale oordelen.